

ПЕРСПЕКТИВИ МОДИФІКАЦІЇ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СОЦІАЛЬНЕ ПРАВО

PROSPECTS FOR MODIFICATION OF LAW SOCIAL SECURITY IN SOCIAL RIGHT

Тищенко О.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри трудового права
та права соціального забезпечення юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

В статті аналізуються теоретично-правові проблеми подальшого розвитку права соціального забезпечення як галузі права. Досліджуються доктринальні підходи вчених стосовно перспектив формування нової комплексної галузі права – соціального права. Звертається увага на дискусійний характер вказаного питання. Констатується неможливість чіткого визначення характерних ознак соціального права, на підставі цього підкреслюється суто теоретичний характер вчення про виникнення соціального права як галузі права.

Ключові слова: право соціального забезпечення, соціальне право, галузь права, комплексна галузь права, галузь законодавства.

В статье анализируются теоретико-правовые проблемы дальнейшего развития права социального обеспечения как отрасли права. Исследуются доктринальные подходы ученых к перспективам формирования новой комплексной отрасли права – социального права. Обращается внимание на дискуссионный характер указанного вопроса. Констатируется невозможность четкого определения характерных признаков социального права, на основании этого подчеркивается сугубо теоретический характер учения о возникновении социального права как отрасли права.

Ключевые слова: право социального обеспечения, социальное право, отрасль права, комплексная отрасль права, отрасль законодательства.

The article analyzes the theoretical and legal problems of further development of the social security law as a branch of law. Investigates doctrinal approaches scientists about the prospects of a new complex field of law – social of law. Draws attention to the controversial nature of this issue. Stated inability to clearly define signs social law, on the basis of purely theoretical nature emphasizes the doctrine of the formation of social law as branch of law.

Key words: social security law, social law, branch of law, a complex area of law, a complex legislation.

Постановка проблеми. Функціонування держави, становлення цивілізаційно-демократичних тенденцій розвитку громадянського суспільства створює умови для виникнення нових поглядів стосовно подальшого формування доктрини права соціального забезпечення. Науковці вказують, що сучасна наукова проблематика вимагає пошуку нового методологічного інструментарію [1, с. 39]. Вказані тенденції спонукають до перегляду усталених наукових позицій, що, в свою чергу, є підґрунтям побудови інноваційних концепцій в правовій сфері. Однією з таких теорій є концепція соціального права як комплексної «надгалузі», що охоплює всю систему соціально-правових відносин.

Стан дослідження. Вперше ідею існування комплексних галузей права як складових системи права запропонував В.К. Райхер [2, с. 189-190]. Підтримуючи цю позицію, С.С. Алексеев висловлювався, що саме наявність комплексних галузей права дозволяє усвідомити механізм впливу на систему права суб'єктивного фактору, розвитку законодавства [3, с. 44-45]. Проблему формування соціального права як комплексної галузі права також вивчали українські вчені В.М. Андріїв, Н.Б. Болотіна, В.С. Венедиктов, О.М. Волкова, О.М. Мірошниченко, О.З. Панкевич, С.М. Прилипко, П.М. Рабінович, Є.О. Харитонов, М.М. Шумило та ін. Але попри значну увагу науковців до проблематики існування со-

ціального права як комплексної галузі права, вказане питання до цього часу залишається дискусійним і не має однозначної відповіді.

Метою статті є дослідження положень доктрини права соціального забезпечення щодо перспектив формування соціального права як комплексної галузі права.

Виклад основного матеріалу. Якщо розглядати в історично-правовому контексті, то вперше до поняття «соціальне право» звернувся Л. Дюгі, який писав, що говорячи про соціальне право та право індивідуальне, він не має наміру після всіх інших пропонувати нову систему... Всі індивіди зобов'язані підкорятися соціальній нормі, так як вони істоти соціальні. Соціальна норма не ідеал, але факт. Вона змінюється, як і людське суспільство [4, с. 19]. І хоча Л. Дюгі зовсім не вкладав в поняття «соціальне право» сучасний демократичний зміст, його вчення слугувало для виникнення нових поглядів про соціальний розвиток держави. В 50–60 рр. ХХ ст. у країнах Західної Європи відбувається активізація уваги до пошуків сутності ідеальної держави, що здобуло оформлення в теорії держави загального благоденства, засновником якої вважається економіст Дж. Кейнс, на думку котрого, держава, діяльність якої сконцентрована на забезпеченні існування людини, за своєю суттю є соціальною [5, с. 25-29]. Відштовхуючись від цієї позиції, фахівці теорії права висловлюють точку

зору, що саме на підставі законодавчого опосередкування соціальності держави формується особлива ділянка юридичного права, так званого соціального права, відповідної галузі законодавства (соціального законодавства) [6, с. 10]. Таке твердження базується на нових підходах розуміння права як загальносоціального явища, на чому слушно наголошує О.В. Петришин, який вказує, що формування засад правової демократичної соціальної держави, конкретизоване програмою адаптації законодавства України до європейських стандартів, зумовлює нагальну потребу осмислення ролі та місця права у суспільстві як універсального способу впорядкування соціальних відносин, вирішення актуальних проблем, невід'ємної частини соціальної реальності, важливої складової правової соціалізації особистості [7, с. 73]. Означене праворозуміння спонукає науковців розглядати сучасне право як сукупність правових поглядів, позицій, що виражають загальнолюдські цінності та соціальні інтереси, закріплені в системі загальнообов'язкових принципів та правил поведінки, встановлених державою, включаючи загальноновизнані принципи та норми міжнародного права, які регулюють суспільні відносини, забезпечені державою та інститутами громадянського суспільства та світового співтовариства [8, с. 85]. В.М. Андріїв, аналізуючи соціальну сутність права як регулятора суспільних відносин, обґрунтовано доводить наявність нерозривного зв'язку права з існуванням людського суспільства, що засвідчує його соціальний характер, нерозривний зв'язок з існуючою системою цінностей. Вчений підкреслює, що будь-яка норма в суспільстві – це масштаб, критерій оцінки майбутніх форм поведінки, судження про цінності, звернене в майбутнє й об'єктивоване в тому чи іншому вигляді [9, с. 44-45]. Вивчаючи типологію права, Ж.Б. Доржисєв пише, що соціальне право притаманне суспільству Новітнього часу (право Новітнього часу). Соціальне право відрізняється від формального тим, що воно встановлює не тільки формальну рівність, але прагне і до фактичного рівності, воно пов'язане з вирішенням соціальних проблем; спрямоване на підвищення добробуту народу, пронизане гуманізмом, турботою про людину [10, с. 47].

Переосмислюючи соціальне призначення права, Н.Б. Болотіна, одна з перших серед українських вчених в сфері соціального забезпечення, висловила позицію щодо зародження нової комплексної галузі права – соціального права. Вчена відмічала, що соціальна сфера – це багаторівневе соціальне явище, серед її складових виділяється група суспільних відносин, які мають суспільний характер не тільки для однієї країни, а для всього громадянського суспільства. У цих відносинах реалізуються такі соціальні права, які забезпечують життєдіяльність людини, мають всезагальне значення, отже, вимагають гармонійного правового регулювання. Це право на зайнятість, на працевлаштування, на безоплатні послуги державної служби зайнятості, на справедливую оплату праці, у розмірі, що забезпечує гідний рівень життя, на професійне навчання та перена-

вчання, на соціальне забезпечення, яке здійснюється у формі загальнообов'язкового державного соціального страхування і державної соціальної допомоги (включаючи соціальний догляд), яка надається кожній особі, яка не має засобів до існування і не може завдяки власним зусиллям набутти їх, на вчасну і кваліфіковану медичну допомогу у необхідному безоплатному гарантованому обсязі... Перелічені права людини, вказує Н.Б. Болотіна, забезпечуються за допомогою певного юридичного механізму, який в Європейських країнах охоплюється поняттям «соціальне право» [11, с. 156-157]. Таким чином, на думку вченої, закладається нова система правового регулювання єдиного об'єкта – соціальної сфери. Генетичні витoki її слід шукати у такому зв'язку і такій послідовності: соціальні права людини – соціальна держава – соціальна сфера – соціальна функція – соціальна політика – соціальне право [12, с. 24]. Аналізуючи соціальне право і його розвиток в Україні, Н.Б. Болотіна вважала, що соціальне право в Україні перебуває на стадії формування, що стало наслідком суттєвих змін, які відбуваються у соціальній та економічних сферах, обумовлені переходом до ринкових відносин. Н.Б. Болотіна соціальне право розглядає як певну правову спільність, третю сферу, яка знаходиться між публічним і приватним правом, до складу якої входять такі галузі права, як трудове право, житлове право [13, с. 362-365]. Вчені П.М. Рабінович, О.Т. Панкевич, аналізуючи критерії виокремлення «соціального права» в самостійний, специфічний підрозділ системи права, до предмету соціального права відносять соціально-захисні відносини, що опосередковують соціальний захист людини шляхом безпосереднього задоволення її життєво необхідних потреб, здійснюваного – за наявності певних соціальних ризиків для неї – із соціальних (передусім державних джерел). Вони визначають соціальне право як комплексну інтегровану галузь об'єктивного юридичного права, котра являє собою систему юридичних норм, спрямованих на регулювання суспільних відносин, що опосередковують соціальний захист методом соціальних завдань [14, с. 105-107]. Є.О. Харитонова називає соціальне право – «супергалуззю», яка становить сукупність ідей, засад та норм, котрі за допомогою імперативного та диспозитивного методів регулюють відносини, що виникають у процесі реалізації громадянами фізичних, особистих, культурних та економічних прав, в яких громадяни виступають завжди як уповноважені, а держава та інші публічні утворення – як зобов'язані суб'єкти [15, с. 57-59]. Досліджуючи галузь права як елемент системи права, Г.М. Курдюк зазначає, що соціальне право – тип, що містить галузі соціальної спрямованості (трудова справа, право соціального забезпечення, медичне право, права людини як галузь права і т. д.), а також інститути і норми права, укладені в інших (не соціальних) галузях права, які регулюють соціальні відносини, що мають приватно-публічний характер [16, с. 20]. Підтримуючи позицію, що нова галузь права знаходиться на стадії формування, О.Ш. Чомахашвілі вказує на до-

речність введення поняття «соціальне право». На її думку, визнання нової галузі права чиниться опір у зв'язку з тим, що жодна сфера правового регулювання суспільних відносин не включає в себе такого значного масиву законів та інших нормативно-правових актів, які досить часто змінюються. З іншого боку, очевидно, що намагання звести правове регулювання такої багатоаспектної сфери до можливостей методу права соціального забезпечення, не може бути визнане плідним – надто багато відносин знаходиться поза цією галуззю права. Так, право соціального забезпечення є значною, але тільки частиною (підгалуззю) соціального права [17, с. 70-71].

На нашу думку, висловлені точки зору щодо формування соціального права як нової комплексної галузі права не повною мірою відображають правову дійсність і очевидно є дискусійна природа цих суджень. Базуючись на твердженні про соціальну сутність права, виникає питання: які саме складові (у формі існуючих вже сформованих галузей) буде об'єднувати нова комплексна галузь права? Якщо ставити питання про право соціального забезпечення, трудове право, житлове право, медичне право, то незрозуміло, чому нова галузь охоплює лише ці галузі права, а хіба інші галузі права не є соціальними в їх первинному та безпосередньому розумінні? За таких умов, на нашу думку, досить складно чітко визначити предмет нової комплексної галузі права як головну галузєформуючу ознаку. Логічною є думка Д.М. Азмі, який резонно зауважує, що не зрозуміло як визначити взаємопов'язаність предметів, за яких підстав «новий» предмет можна розглядати в якості самостійного. Якщо галузь права включає в себе кілька предметів правового регулювання, то як відокремити одну самостійну галузь від іншої і від більш великих правових утворень? Адже і національне право в цілому, не кажучи вже про такі його блоки, як приватне і публічне, матеріальне і процесуальне право, також об'єднує у собі кілька напрямів правового регулювання [18, с. 68]. У цій частині ми підтримуємо позицію вчених М.В. Лушнікової, А.В. Лушнікова, які зосереджують увагу на існуванні комплексних галузей законодавства і не є прихильниками доктринальних ідей стосовно комплексних галузей права [19, с. 15]. В.В. Лазарев і С.В. Ліпень, критикуючи теоретичні аспекти існування комплексних галузей права, вказують, що в цих утвореннях об'єднані норми та інститути, що входять в різні га-

лузі права, які регулюють складні відносини. І хоча присутній один з критеріїв розділу права на галузі, предмет правового регулювання, але в подібних випадках буде відсутній один з головних критеріїв, необхідних для виділення самостійної галузі права, – метод правового регулювання. На думку В.В. Лазарева, С.В. Ліпеня, комплексні галузі права не виділяються, це просто відповідні галузі законодавства [20, с. 259-260]. Логічно-виваженою є точка зору В.С. Венедиктова, котрий пише, що в юридичній літературі все наполегливіше висловлюється припущення про необхідність інтеграції проблематики регулювання соціально-правового захисту населення в самостійну комплексну галузь права – соціальне право. Виділення нової галузі загалом пов'язане з тим, що сьогодні активно формується законодавство, яке регламентує складні та багаторівневі питання соціального захисту різних верств населення. У сучасних умовах розвитку держави норми соціального права розпорошені в різних галузях національного законодавства: конституційного, трудового, права соціального забезпечення, адміністративного, цивільного, фінансового, господарського, кримінального, податкового права тощо. Проте на сьогодні кодифікувати всі ці норми в єдину галузь практично неможливо. Оскільки соціальне право – це комплекс юридичних норм, що створюють інтегровану галузь національного законодавства, яка спрямована на регулювання соціально-захисних відносин, що опосередковують соціальний захист людини [21, с. 12-13].

Висновки. Ми вважаємо, що доктринальне положення про існування соціального права як комплексної галузі права – це здебільшого теоретичне дослідження, практична реалізація якого має певні труднощі у зв'язку з проблематикою виділення галузєформуючих ознак, насамперед, предмету та методу правового регулювання. Адже занадто широке коло відносин за своїм спрямуванням вона має охоплювати. Виникають сумніви щодо сенсу такого укрупнення в одній комплексній галузі. На наш погляд, поняття «соціальне право» за своїм змістом ототожнюється з правом взагалі, базуючись на його соціальній сутності, навряд чи можна, застосовуючи філософську термінологію, ставити питання про існування «асоціального» права. Виходячи з цього, на нашу думку, не є науково-аргументованим вести мову про соціальне право як нову комплексну галузь права, ця позиція не має практичного перспективного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Костенко О.М. Соціальна культура громадян – основа нової України / О.М. Костенко // Наукові записки. Том 38. Юридичні науки. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – С. 38–41.
2. Райхер В.К. Общественно-исторические типы страхования / В.К. Райхер. – М.-Л.: Изд-во Академии СССР, 1947. – 282 с.
3. Алексеев С.С. Общетеоретические принципы исследования структуры права / С.С. Алексеев. – Советское государство и право. – 1971. – № 3. – С. 44–45.
4. Дюги Л. Социальное право, индивидуальное право и преобразование государства. Лекции, прочитанные в 1908 г. в Высшей школе социальных наук в Париже / Л. Дюги / пер. прив доц. Моск. ун-та А. Яценко. – М.: Издание Н.Н. Ключкова, 1909. – 147 с.
5. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. Кейнс. – М.: Гелиос АРВ, 2002. – 352 с.
6. Панкевич О.З. Соціальна держава: поняття та загальнотеоретична характеристика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / О.З. Панкевич; ЛНУ ім. Івана Франка. – Л., 2003. – 19 с.
7. Петришин О.В. право як соціальне явище: особливості юридичного підходу / О.В. Петришин // Philosophy of law issues. An international journal. Vol. IV-V. – 2006-2007 – p. 73–83.

8. Михалкин Н.В., Михалкин С.Н. Право как социальный феномен и его сущность или правопонимание в свете эволюционного и ситуативно-деятельностного подходов / Н.В. Михалкин, С.Н. Михалкин // Вестник МГОУ. Серия. Философские науки. – 2009. – № 2.–С. 105–114.
9. Андріїв В.М. Соціальна сутність права як регулятора суспільних відносин / В.М. Андріїв // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 10 (142). – С. 44–47.
10. Доржияв Ж.Б. Теорія держави і права: Навчально-методичний посібник / Ж.Б. Доржияв. Улан Уде : Вид-во ВСГТУ, 2005. – 345 с.
11. Болотіна Н.Б. Соціальні права людини і соціальне право: Україна і Європейський Союз / Н.Б. Болотіна // Європа, Японія, Україна: шляхи демократизації державно-правових систем : матеріали міжнародної наукової конференції (17–20 жовтня 2000 р.). – К. : НАНУ Ін-т дер-ви і права ім. В.М. Корецького, 2000. – С. 154–157.
12. Болотіна Н.Б. Соціальне право України: окремі теоретичні проблеми формування та розвитку / Н.Б. Болотіна // Право України. – 2000. – № 12. – С. 24–27.
13. Болотіна Н.Б. Соціальне право та його розвиток в Україні / Н.Б. Болотіна // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. Щорічний бюлетень. – К. : «МП Леся», 2003. – С. 361–365.
14. Рабінович П.М., Панкевич О.Т. Соціальне право: деякі питання загальної теорії / П.М. Рабінович, О.Т. Панкевич // Право України. – 2003. – № 1. – С. 104–107.
15. Харитонов Є.О. «Соціальне право»: між правом приватним та публічним / Є.О. Харитонов // Становлення, функціонування та розвиток правових систем сучасності: проблеми науки і практики : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 145-річниці створення Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, яка відбулася 23 квітня на економіко-правовому факультеті університету. – О. : ОНУ ім. І.І. Мечникова, 2010. – С. 56–59.
16. Курдюк Г.П. Отрасль права как элемент системы права: теоретико-правовое исследование : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Г.П. Курдюк ; Краснодар, 2004. – 27 с.
17. Чомахашвілі О.Ш. Соціальне право як самостійна галузь права / О. Ш. Чомахашвілі // Юридичний журнал. – 2005. – № 10 (40). – С. 70–73.
18. Азми Д.М. Оценка юридической конструкции отрасли права: Определение и оценки. / Д.М. Азми, С.Ю. Филиппова – М. : МФЮА, 2007. – 163.
19. Лушникова М.В., Лушников А.М. Курс права социального обеспечения / М.В. Лушникова, А.М. Лушников / 2-е изд., доп. – М. : Юстицинформ, 2009. – 656 с.
20. Лазарев В.В., Липень С.В. Теория государства и права : учебник для вузов / В.В. Лазарев, С.В. Липень. – 2-е изд. – М. : Спарк, 2000. – 511 с.
21. Венедиктов В.С. Соціальна політика держави і соціальне право в реаліях сучасності / В.С. Венедиктов // Соціальне право. – 2012. – № 1. – С. 7–14.

УДК 349.2

ДО ПИТАННЯ КОЛЕКТИВНОЇ (БРИГАДНОЇ) МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ТРУДОВОМУ ПРАВІ

THE ISSUE OF COLLECTIVE (TEAM) LIABILITY IN LABOR LAW

Феленко Ю.А.,

здобувач

*Науково-дослідного інституту
правового забезпечення інноваційного розвитку
Національної академії правових наук України*

У статті проаналізовано погляди науковців та норми законодавства щодо застосування й вдосконалення інституту колективної (бригадної) матеріальної відповідальності, загострення уваги до якої є обґрунтованим, пов'язано з проблемами у законодавстві, що регулює ці відносини, яке є застарілим та недостатньо пристосованим до реалій сьогодення. На основі зроблених висновків даються пропозиції щодо вдосконалення положень трудового законодавства.

Ключові слова: матеріальна відповідальність, колективна (бригадна) матеріальна відповідальність, вина в трудових відносинах, працівник, роботодавець.

В статье проанализированы взгляды ученых и нормы законодательства по применению и совершенствованию института коллективной (бригадной) материальной ответственности, привлечение внимания к исследованию которой является обоснованным, связано с пробелами в законодательстве, регулирующим эти отношения, которое является устаревшим и недостаточно приспособленным к реалиям сегодняшнего дня. На основе сделанных выводов выдвигаются предложения по совершенствованию положений трудового законодательства.

Ключевые слова: материальная ответственность, коллективная (бригадная) материальная ответственность, вина в трудовых отношениях, работник, работодатель.

The article analyzes the views of scientists standards and laws regarding the use and improvement of the institution of collective (brigade) liability, attention to the studying of this institution is motivated and is connected with the lack of legislation governing these relations, which, moreover, is outdated and poorly adapted to the realities of today. On the basis of the findings are given suggestions for improving the provisions of labor legislation.

Key words: financial responsibility, collective (brigade) responsibility wine in labor relations, the employee, employer.